

JAKÓ KLÁRA

MTA BTK Történettudományi Intézete, Budapest,

jako.klara@btk.mta.hu

A moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők magyar nyelvű levelezésének kutatásáról

Abstract

About the Research of Moldavian and Wallachian Voivods' Correspondence in Hungarian

The present article is about a lengthy ongoing research on communication in Hungarian between the middle of the 16th and beginning of the 18th century (namely the period of the Transylvanian Principality) beyond the Carpathians, in Moldavia and Wallachia. Just as the Turks used the Hungarian language in their correspondence (even outside the occupied territories) so did Romanians utilize it as their tool for diplomatic communication in the region. As no voivode archives exist, missives need to be tracked down as the recipients' legacy scattered about in the Carpathian Basin and neighbouring territories where such old documents kept in family and institutional archives. The so far collected letters getting onto 2000 now provides one with a rare insight to follow individual carriers of Hungarian scribes (*secretarius hungaricus*) working for the voivodes' chancelleries and also to define more accurately their diplomatically important office itself. The collected correspondence is to be part of a larger chartulary volume to help both Hungarian and Romanian historians in their work when study this particular era.

Keywords: Transylvanian Principality, Moldavia, Wallachia, voivodes, Hungarian language, scribe (*secretarius hungaricus*)

„Dikul uram résziről való kézírásunk hogy nem tetszik Nagyságodnak, mi csodáljuk, mert az Nagyságod adta compositio szerint van az is, mi mindazonáltal azon tenor szerint magyarul iratjuk le...” szabadkozott Constantin Șerban havasalföldi vajda 1655-ben, II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek küldött levelében (RÁKÓCZY LT. E190 8861). Ez a rövid részlet is a magyar nyelvű írásbeliség egyik sajátos ágának emléke, mely a Kárpátokon túl, román társadalmi közegben alakult ki. Mindeddig erre a jelenségre kevesebb figyelem irányult, noha a magyar történettudomány régóta számon tartja írásbeliségünk másik sajátos ágát, az előbbivel egyidejű jelenséget, a hódoltság korabeli törökök magyar

nyelvű levelezését. (pl. SZILÁGYI 1879; SZÁDECZKY 1895; MERÉNYI 1901; TAKÁCS, ECKHART, SZEGFÜ 1915; IZSÉPY 1962; BAYERLE 1972; BAYERLE 1991)

A moldvai és havasalföldi román kibocsátók, elsősorban vajdák és országos főméltóságok 16–17. századi magyar nyelvű misszilisei a sok évszázados magyar–román kapcsolatoknak olyan emlékei, melyek nem katonai hódítás következtében, hanem többnyire békés egymás mellett élés eredményeként születtek. Ezek a levelek, a bennük foglalt történelmi információkon kívül a magyar írásbeliség és a román művelődés történetének is különleges emlékei. Úgy vélem, segítségükkel a magyar és román kapcsolattörténet eddig feltáratlan rétegei is megismerhetők. A témához magam írásbeliség-, értelmiség- és hivataltörténeti szempontból közelítek és kevésbé diplomácia- vagy politikatörténeti oldalról.

A török hatóságok a bécsi udvarral, sőt talán néha a lengyel királyokkal is (TAKÁCS 1961: 167) a 16. század közepétől fogva magyar nyelven kívántak levelezni. A magyar írásbeliségnek ez a különleges ága sokban hasonlít a két román fejedelemiség kancelláriájának magyar nyelvű írásos gyakorlatára: mindkét esetben idegen államhatalom hasznosítja a magyar nyelvet a térség kommunikációs eszközeként. Magát ezt az igényt is hasonlóképpen fogalmazták meg missziliseikben. 1565-ben Arszlán budai pasa írta Miksa császárnak: „Továbbá ezenis kérem te felségedet mint kegyelmes uramat, hogy mikor te felséged énnekem levelet ír tehát magyar nyelven írassa felséged, mert deák nyelven az ki jól tud itt nálunk igen szűk”(TAKÁCS, ECKHART, SZEGFÜ 1915: 17) 1664-ben pedig Grigore Ghica havasalföldi vajda Johann Rottalnak küldött levelében a következőképpen fogalmazott: „Írjon nagyságod magyarul, amikor ír, mert könnyebben értjük, ne írjon deákul” (NÁDASDY LT. P507 fasc. 17.). A funkció azonossága kétségtelen hasonlóságokat eredményezett a török és a román hatóságok magyar írásgyakorlatában. A törökök magyar íródeákjainak és a román vajdák magyar secretariusának társadalmi helyzete, műveltsége, politikai szerepe közötti különbségek azonban arra figyelmeztetnek, hogy nem tehetünk egyenlőségjelet a magyar írásosság török és Kárpátokon túli, román ága közé.

Kutatásom tárgya tehát ez utóbbi, történelmünk magyar nyelvű írásos emlékanyaga e sajátos csoportjának feltárása és forrástani kérdéseinek tisztázása, melynek részben az a célja, hogy megkönnyítse mások számára e források hasznosítását. A moldvai és havasalföldi román kibocsátóknak (elsősorban vajdák-nak és országos főméltóságoknak) a 16. század második felétől kezdődően a 18. század elejéig, a Habsburgok erdélyi berendezkedéséig terjedő időszakból származó magyar nyelvű misszilis leveleit igyekszem a lehető legteljesebben összegyűjteni, okmánytár formájában, kritikai magyarázó apparátussal közreadni és távolabbi céljaim között szerepel az így összeállt anyag több szempontból történő, akár monografikus elemzése, s a források természetéből fakadóan nyitás a

fejedelemség tágabb értelemben vett keleti diplomáciájának személyi és intézménytörténeti kérdései felé.

Írásbeliségünk e sajátos ágának vizsgálata természetesen elválaszthatatlan az egész magyar nyelvű írásosság, s kiváltképpen annak az erdélyi fejedelemségbeni fejlődésétől. Köztudomású, hogy a mindennapi, gyakorlati életben történő magyar nyelvű íráshasználat legdinamikusabban fejlődő ága a kommunikációt szolgáló levelezés volt (HARGITTAY 1981; LAMPÉRTH 1918). A magyar nyelv írásban való használatának gyors terjedését a reformációnak az anyanyelvet az egyházi életben preferáló művelődési politikája, valamint az mozdította elő, hogy a megalakult Erdélyi Fejedelemségben a gyakorlat a közélet nyelvévé az országgyűléstől kezdve a helyi közigazgatásig az anyanyelvet tette szinte kizárólagossá, a latin lényegében a jogügyek és a bírászkodás területére szorult vissza.

A kutatás kapcsolattörténeti alapokon is áll. E három, egymással szomszédos ország viszonyának kereteire vonatkozóan azt hiszem, önmagáért beszél az a tény, hogy a vizsgált időszakban (1541–1690) Moldvában 63 (70), míg Havasalföldén 43 (55) vajda uralkodott. (az adatok némileg eltérők a különböző jegyzékekben: ROLLER 1956: 488–498; ȘTEFĂNESCU, MUREȘANU 2001: 810–813; CÂNDEA 2003: 1031–1034). Az erdélyi fejedelmeknek ilyen körülmények között kellett szomszédságpolitikájukat alakítaniuk a Kárpátokon túli országokkal, szövetségeket kötni, politikai, gazdasági együttműködésre törekedni, élni a mindennapokat, nem mellékesen levelezni.

A levelezésanyag tematikájáról összefoglalóan annyit érdemes megjegyezni, hogy ezek értelemszerűen legnagyobb részt külpolitikai jellegűek (ezen belül is hírközlő szerepüket kell hangsúlyoznunk, némelyike hat–nyolc oldalas is akár és felér egy mai híradóval), az országok közötti kapcsolatokra vonatkoznak, és kitűnő forrásul szolgálnak a vajdaságok belpolitikai életére vonatkozóan is, de vannak köztük udvariassági szerepet betöltők, küldöttségbe járó személyek kísérlőlevelei. Természetesen gyakori a gazdasági téma is (kiváltképpen az alacsonyabb, helyi szintű, a határmenti városokkal, urakkal folytatott levelezésben), de a családi, mindennapi élettel kapcsolatos misszilisek is maradtak fenn.

Az említett államközi kapcsolatok magyar nyelvű írásbeli emlékei összegyűjtésének kezdetén mindenki arra gondolna, hogy mi sem egyszerűbb, hiszen ezek lelőhelyei nyilvánvalóan elsősorban az erdélyi fejedelmi levéltár, valamint Moldva és Havasalfölde vajdai archívumai lennének. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A kutatást megnehezíti, hogy sajnos az erdélyi fejedelmi levéltár elég töredékesen és szétszórtan maradt fenn (a témáról bővebben l.: JAKÓ 1998). Pedig a külügyi vonatkozású iratok szempontjából ez lenne leglényegesebb forráslelőhelyünk. Az egykori fejedelmi levéltár töredékein kívül főképpen a határmenti szász városok és különböző családi levéltárak, közgyűjteményekbe került egykori magángyűjtemények jöhettek még számba feltételezett lelőhelyként a bécsi archívumok, első sorban a Haus- Hof- und Staatsarchiv mellett.

Ami pedig a kapcsolattörténet másik oldalát illeti, ott a források szinte teljes hiánya a nehezítő körülmény. Hiszen sem Moldvában, sem pedig Havasalföldén nem volt vajdai levéltár a 18. század elejéig, amikor is azt a fanarióta Mavrocordatok szervezték meg (CIUREA 1971: 2), s számottevő családi levéltári anyagok sem maradtak fenn.

Ez tehát a tényállás, ez a magyarázata annak, hogy a Kárpátokon túli vajdák magyar nyelvű levelezése, illetve akár maguk az országok közötti szerződészövegek is mind főképpen erdélyi és a magyar királyságbeli köz-, és magánlevéltárakban, tehát a „címzetteknel” található. Ezek az erdélyi fejedelmen és főbb tisztviselőin, az ország helyi előkelőségein, és a határszéli szász városokon kívül a Magyar Királyság főurai, a Habsburg uralkodó s udvarának tisztviselői is lehettek. Ahogyan azt TRÓCSÁNYI ZSOLT megfogalmazta, „a tükörből való rekonstrukció” módszeréhez (TRÓCSÁNYI 1980: 11, 15) kellett tehát folyamodnom és ilyen, mondhatni egyoldalú forrásadottságok között kellett elindítanom és kell lefolytatnom a téma kutatását. Munkám kezdetén nem is sejtettem, hogy mekkora fába vágtam a fejszemet. Anyaggyűjtésem során derült ki, hogy a vártnál jóval nagyobb a levelek száma, és sokkal szétszórtabb az előfordulásuk, mint ahogy azt sejteni lehetett. Azt lehet mondani, hogy elméletileg a Kárpát-medence és a vele szomszédos területek (pl. Ausztria, Szlovákia, Lengyel- és Csehország) régi anyagot őrző minden köz- és magánlevéltárában felbukkanhatnak inkább szórványosan, de csoportosan is ilyen misszilisek.

A kutatás kezdetén, kiindulópontként, segítségként ott voltak az eddigi forrásközlések. Azt eleve gondoltam, hogy a Hurmuzaki-sorozat (HURMUZAKI 1887–1967) és Veress Endre kötetiben (VERESS 1911–1921; VERESS 1929–1939) vagy magyar forráskiadványokban (pl. TTÁR) szétszórva szép számban elérhetők engem érdeklő levelek. Sajnos azonban mindezek a szövegek közlések sokszor hibásak, pontatlanok (mind az átírás, mind a lelőhelyek feltüntetése esetében, az iratok pontos leírásáról nem is beszélve). Mindent összevetve ezidáig nem akadt olyan, aki forráskritikai igénnyel közelítette volna meg az anyagot. Úgyhogy ezek a korábbi kiadások legfeljebb az eligazodásban segítenek. Magam valamennyi levelet eredetiben igyekszem megnézni, leírni, hiszen a pontos közlés mellett csak így tudok adatokat gyűjteni az írnokokra, tevékenységi idejükre vonatkozóan.

A régebben kiadott misszilisek esetében külön nehézséget jelent, hogy az említett forrásközlések egy jó része legalább száz éves, s azóta a történelem viharai sok esetben elpusztították az eredetieket (példa erre a Magyar Országos Levéltárban 1945-ben és 1956-ban megtizedelődött Rákóczy–Aspremont és Khuen–Héderváry–Viczy levéltár), vagy jobb esetben csak szétszórták az akkor még meglévő anyagot. Gondoljunk itt a „tulajdonosváltásokra” is, mely leginkább az Erdélyben őrzött állagokat érintette, mint például az egykor az Erdélyi Múzeum–Egyesület tulajdonában lévő Kemény József–, vagy Mike

Sándor-gyűjteményt, különböző családi levéltárakat vagy a ma szintén Kolozsváron őrzött Beszterce város levéltárát. Sajnos ezek esetében külön nehezíti a kutatómunkát, hogy a segédletek nem megfelelőek, sokszor hiányosak, az anyagok egy jó része a mai napig rendezetlen. Ugyancsak lassítja a kutatást, hogy bizonyos állagokat konkordancia-jegyzék nélkül oszlattak fel, ilyen pl. a Magyar Országos Levéltárban az egykori Múzeumi Törzsanyag vagy Innsbruckban, a Tiroler Landesarchivban, a valamikori Ambraser Akten. A munka tehát rendkívül időigényes, s az már csupán a ráadás, hogy ezek, a legtöbb esetben cirill betűkkel szignált levelek nagyon sokszor a különböző levéltárakban az „olvashatatlan aláírásúak” kategóriájába sorolva a misszilisgyűjtemények végéhez csapva találhatók.

Az anyaggyűjtéssel párhuzamosan végzem a szövegek közlésre való előkészítését. Mivel sok esetben a kézírás, az íráskép, az írásbeli sajátosságok a levélírók azonosításának egyedüli megbízható módját jelentik, igyekszem viszonylag betűhíven kiadni azokat. A kis- és nagybetűk használatát, a központosítást a maihoz megfelelően módosítottam. Az írás sajátosságai nem csupán az írnok személyére utalnak, hanem fontos adalékok a korabeli hivatalnok-értelmisségi réteg íráskultúrájához. A fentebbi módon publikált szövegeket terveim szerint megelőzi egy rövid angol nyelvű regeszta, majd követi az irat pontos diplomatikai leírása (oldalszám, pecsét, esetleg egyéb fontos jellemzők, például más kézzel történő rájegyzések). Azután jön az eddigi kiadások feltüntetése (amennyiben vannak) és a levéltári jelzet megadása.

Eddigi kutatómunkám során megközelítőleg 2000 darabot sikerült feltárnom Moldva és Havasalfölde magyar nyelvű régi írásemlékei közül. Köztudomású, hogy a két ország kialakulásától fogva a cirill betűs írás birodalmának volt a része. Európa nyugati kereszténységhez tartozó országaival való kapcsolataiban azonban rákényszerült a latin betűs írás használatára is. A két Kárpátokon túli vajdaság latin betűs írásgyakorlata tehát a külkapcsolatok szolgálatában fejlődött ki és legfőbb alakítója is mindvégig ez maradt. Feltehetően a két vajdai kancellária létrejöttét (15. sz. eleje) követő időszakról kezdve, alkalmazottaik között szükségük volt latinul tudó személyre is. A kezdetben valószínűleg alkalmilag foglalkoztatott írnokokat később felváltották az állandó munkakörrel rendelkező secretariusok. A magyar és Moldvában a lengyel kapcsolatok megszilárdulását követően jöhetett létre mindkét kancelláriában a latin betűs írásos feladatokat ellátó részleg. Ennek tagjai a vajdák latin, majd később magyar és lengyel secretariusai voltak. Főként kezdetben, nem is ritkán, a latin nyelvű levelezést szintén a lengyel vagy a magyar titkár, tehát azonos személy látta el. Nyilvánvaló, hogy a Kárpátokon túli írásgyakorlatban a magyar nyelvű írásosság is a latin betűs részleg keretei között működött.

A Kárpátokon túli vajdaságok levéltári anyagának nagyméretű pusztulása következtében a moldvai és havasalföldi vajdai kancelláriák működésére vonat-

kozóan viszonylag szegényes a szakirodalom. Szinte kizárólag NICOLAE GRĂMADĂ (GRĂMADĂ 1935) és DUMITRU CIUREA (CIUREA 1971) régebbi eredményeire és főképpen moldvai adatokra vagyunk kénytelenek alapozni. A viszonylag kis létszámú kancelláriákban úgy tűnik, hogy a nem cirill betűs írásos tevékenységben foglalkoztatott latin, magyar és lengyel *secretarius* inkább a vajda „személyi titkáráként”, nem egyszer követeként, mint a *logofăt* (kancellár) irányítása alatt álló kancelláriai alkalmazottként végezte munkáját. A török hatóságok magyar írásosságától eltérően, ahol általában foglyokat, önként vagy kényszerből mohamedánná lett és török iskolázottságú magyarokat vagy ezek eltörökösödött gyermekeit alkalmazták magyar íródeákokként, a román vajdák általában kancelláriai gyakorlattal rendelkező, iskolázott erdélyieket fogadtak fel titkárnak vagy íródeáknak. Az eddig feltárt *secretariusi* életutak ismeretében, de csupán az autográf írások külalakját, színvonalát tekintve is megkockáztathatjuk, hogy a moldvai és havasalföldi értelmiségi szolgálat vonzóereje a 16. században volt a legnagyobb. Ekkor általában a legjobban képzett erdélyiek közül verbuválódtak a román vajdák magyar *secretariusai*. Több esetben, amint arra a megmaradt források is utalnak, a szomszédos uralkodók az erdélyi fejedelem vagy kancellárja ajánlása alapján megfelelő kancelláriai „előélettel” rendelkező személyek közül választhattak maguknak magyar *secretariust*. Kitűnő példa erre, hogy amikor Alexandru Lăpușneanu moldvai vajda János Zsigmondtól a latin írásgyakorlatban jártas személy ajánlását kérte, ez utóbbi a korábban a fejedelmi kancellárián dolgozó Dési Istvánt ajánlotta, ahogyan ezt egy későbbi, 1572-es forrás említi: „szegény király adta volt bé néki [azaz Lăpușneanunak], mint akkori jó szomszédjának” (SZALAY 1862: 45–46). Ugyancsak erre az eljárásra utal Petru Șchiopul moldvai vajda Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárnak 1584-ben írt levele, melyben kancelláriája számára egy jól képzett, latinul és magyarul egyaránt kitűnően tudó írnokot kér (SZÁDECZKY 1892: 694). Nem egy esetben bizonyítható, hogy a magyar *secretariusok* közül Kárpátokon túli tevékenységüket megelőzően többen az erdélyi fejedelmi nagyobbik kancellárián dolgoztak. Ilyen például Dési István, aki 1561–70 között, Alexandru Lăpușneanu moldvai vajda mellett (JAKÓ 2004a: 185), Récsei Boér István, aki 1611–12 között Constantin Movilă moldvai vajda mellett szolgált, (FEJÉR, RÁCZ, SZÁSZ 2005: 487–488; JAKÓ 2009a: 129), illetve Brassai Lukács és majdnem bizonyosan Rác (Makó) János, akik mindketten Mihály havasalföldi vajda idejében, 1597-től 1599-ig (TRÓCSÁNYI 1980: 189; ISTVÁNYI 1934: 85) írnokoskodtak. Sokuknak természetesen az ismeretlenség homályába vész a neve, de kézírásuk alapján legalábbis tevékenységük időbeli határai azonosíthatók, s az esetek többségében felismerhető rajta az erdélyi fejedelmi kancellária írásgyakorlatának hatása. Megállapítható tehát, hogy ezek a hosszabb–rövidebb időre Moldvába vagy Havasalföldre átkerült, korszerű deákos műveltségű írástudók az egész magyar

nyelvterületen stabilizálódott általános formai, helyesírási, nyelvi szabályokhoz igazodva végezték kancelláriai munkájukat.

A levelek nyelvi sajátosságaival külön tanulmányban foglalkoztam (JAKÓ 2012). Most csak néhány megállapítást emelek ki. Mivel amint azt már említettem, a vajdai magyar secretariusok erdélyi képzettségűek voltak, írásukra, nyelvvezetükre nagy vonalakban az jellemző, ami általában a korabeli írott magyar nyelvre. A Kárpátokon túli magyar nyelvű iratok sajátosságai inkább a deákok tanultságától, műveltségétől, nyelvi kultúrájának szintjétől függött, az idegen nyelvű környezet kevés nyomot hagyott rajtuk. Természetesen valamelyest érezhető, hogy íróik román nyelvi közegben dolgoztak. Ez leginkább a néha a magyar szövegbe ágyazott román kifejezések, helynevek, ritkábban szólások magyarított formájában jelenik meg. Érdekességként megemlíthető a cirill betűk titkosírásként való alkalmazása.

Külön kérdésként merül fel a deákok esetében román nyelvismeretük. Az biztos, hogy többen közülük román származásúak voltak, illetve a magyarok is vegyes lakosságú vidékek szülöttei, tehát tudhattak, tudniuk kellett románul. Ennek a kancelláriai munka menetének szempontjából van jelentősége. Erre vonatkozóan ugyan nincsenek pontos információink, de néhány elszórt adatból, s abból a tényből kiindulva, hogy a *secretarius hungaricus* többnyire egyedül végezte munkáját és a vajdák maguk nem tudtak magyarul és az esetek túlnyomó részében latinul sem (GÁLDY 1940: 12–13), feltételezhetjük, hogy kommunikációs eszközük a román nyelv lehetett. Az ismét csak feltételezés a részéről, hogy a vajda románul diktálhatta a levelek szövegét vagy annak tartalmát a deáknak. (Ezt látszik igazolni az, hogy erre az egyik levélben konkrét utalás történik, egy másik misszilisben bennmaradt egy igen hétköznapi román mondatredék fonetikus átírásban, oldalt az írnok magyar fordításával (NÁDASDY LT. P507 fasc. 17.), vagy például a Mihály vajda levelei által tükrözött észjárás, kifejezésmód hasonlósága az írnokok személyének különbözősége esetén is szembeötlő (pl.: ÖStA HHStA UA fasc. 131. 1598. május 16., Târgovişten kelt, Rácz János által ellenjegyzett levél és ÖStA HHStA UA fasc. 132. 1598. június 30. Datcu-n kelt, Brassai Lukács által írt misszilis.) A secretarius aztán az erdélyi fejedelmi kancelláriában használatos elvárások szerint formába öntötte, le-tisztázta a szöveget, s az így került a vajdához aláírásra. Nyilvánvalóan bizalomnak kellett öveznie a secretarius személyét, hiszen a szöveg tartalmát sem a vajda, sem a *logofăt* (aki a vajdai pecsét őrzője volt), nem tudhatta leellenőrizni. Az idegen nyelvű, így a magyar *secretarius*-nak a Kárpátokon túli kancelláriákon belüli, mindenképpen bizalminak mondható helyzete tehát nem tisztázható egyértelműen. Az biztos, hogy nem tagozódtak be a meglévő hivatali hierarchiába. Egyetlen egyet, a Matei Basarab alatt szolgáló Sava *logofăt*-ot ismerjük kivételként, tehát ő volt az, aki helyi méltóságot is viselt (STOICESCU 1971: 240). A vajdák főtitkárviselőik java részét lehetőleg rokonaik, atyafiságuk köréből

toborozták. A magyar *secretarius* ebben a körben kívülről jöttek számított. Nyelvtudása révén a külpolitikai történések akaratlan résztvevőjévé vált, tehát az egyszerű kancelláriai deáknál jóval nagyobb befolyással rendelkezhetett, szerepe több volt a közönséges írónakénál. Személye szorosan kötődött a vajdáéhoz. Ahogyan az a kézírások összevetéséből megállapítható, tevékenysége többnyire az uralkodóváltozásokkal egy időben zárult. Általában a vajdákkal együtt távoztak „munkahelyükről”, ha úgy adódott nem egyszer követve őket a száműzetésbe. Például Dési Istvánt, Alexandru Lăpușneanu többszöri trónra kerülésekor mindig ura mellett találjuk (JAKÓ 2004a: 182–183). Radu Șerban havasalföldi vajda Nagyszombatban keltezett magyar nyelvű levelezése is ismert (pl. VERESS 1929–1939 VIII: 263–264; 278–281), s az, hogy vele menekültek írónkai, Körösbányai Nagy Miklós, Hévízi János (JAKÓ 2009a: 131) és Halmágyi István (VERESS 1929–1939 IX.: 8–9, 49); Boér István Constantin Movilău Lengyelországba követte (JAKÓ 2009a: 129), Budai Péter 1658-ban Constantin Șerban havasalföldi vajdával együtt menekült Erdélybe (JAKÓ 2002: 136).

Megfigyeléseim szerint tehát a magyar *secretarius*ok tevékenysége túlmutat a szokványos írónki munkakörön. Mivel az Erdélyi Fejedelemségnek egyik vajdaságban sem volt állandó követe, miként a Porta esetében, a források ismeretében egy kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ezt a feladatot is a magyar *secretarius* látta el, annak ellenére, hogy látszólag a vajda szolgálatában állt. A magyar (esetenként latin) nyelvű levelezés lebonyolításán kívül, úgy tűnik, hogy gyakran tolmácként tevékenykedtek, vagy akár követségek tagjaként, tárgyalásokon is részt vettek, mint például Nápolyi Péter (JAKÓ 2004b:230) vagy Máté deák (ANDEA 1996: 24), nem egyszer erdélyiek, illetve vajdaságokbeliek magánügyekben is eljárta (pl. JAKÓ 2005: 229–229).

Ha az Erdélyi Fejedelemség, és a Kárpátokon túli vajdaságok közötti viszonyt vizsgáljuk, azt hiszem nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a *secretarius hungaricus* vagy ahogyan a román források nevezik, a *pisarul unguresc* jelenléte a vajdai udvarban lehetőséget teremtett az erdélyi fejedelmi hatalom fokozott érdekérvényesítésének. Mert attól függetlenül, hogy a vajda *secretarius*aként lényegében az ő beosztottja volt, amint már említettem legtöbb esetben szolgált az erdélyi fejedelemnek is (ez elsősorban hírszerző, -továbbító funkciót jelentett). Ennélfogva helyzete kifejezetten kényes lehetett, mai szóhasználattal élve egyfajta kettős ügynöknek nevezhetnénk őket. Erre nemcsak az a mód utal, ahogyan önmagát az erdélyi fejedelemmel szemben meghatározza (kegyelmes uram legkisebbik szolgálója; szolgálók mint kegyelmes uramnak; „sclavus servire paratus”; „az méltóságos erdélyi fejedelemnek ő nagyságának, nekem kegyelmes uramnak”; „nagyságodnak alázatos méltatlan kisebbik szolgálója” stb.), hanem az a tény is, hogy nem egyszer a vajda leveléhez mellékelte cédulában bizalmas információkat közöl az otthoniakkal, vagy akár saját nevében írt levélben is fordul hírekkel a fejedelemhez, főurakhoz (pl. VERESS 1929–1939 VIII:

168–169). Ma úgy mondanánk, hogy sokan éltek a secretariusok közül a hírek kiszivároztatásának módszerével, beszámoltak akár arról is, hogy milyen levelek és kiktől érkeztek a vajdához, s röviden ismertették tartalmukat is, illetve jelentették a – főként török – követek, küldöttek vajdai udvarba való érkezését, beszámoltak tárgyalásaikról. Úgy tűnik, hogy különösen a határvidékeken a hírszerzésnek mindkét irányban egészen jól működő láncolata volt, amint ez például jól nyomon követhető Beszterce városa esetében. Akad a levelek között egészen személyes jellegű is, melyet az alábbi szövegrészlet is példáz, mely csak áttételesen köthető az írnok hivatali teendőihez, mondhatni a munkakörülmények javítására irányul: Máté deák 1668-ban a következő kéréssel fordult a besztercei bíróhoz: „...ha nagysága [a vajda] számára pénzen vesznek bort, tokajit, az lengyel deák társommal müis három nagy vederrel tokaji bort nagyságod jó egészségéért meginnánk” (BESZTERCE LT. 17321. sz.). Az sem elhanyagolandó, hogy vajdai írnokok secretariusi ténykedésük jutalmaként nem egyszer nemességet, birtokadományt nyertek az erdélyi fejedelemtől, például Szalánczy János (JAKÓ 1999: 201), Nápolyi Péter (JAKÓ 2004b: 231), Boér István (JAKÓ 2009a 129), Mundrai János (ErdKirKv DVD 29.köt. 609–613). Az is érdekes és a secretariusi szerepkör „kifizetődőségét” jelzi, hogy olyan levelet is ismerünk, amikor a moldvai vajda lengyel secretariususa kínálja fel szolgálatait az erdélyi fejedelemnek (EOE XV.: 360–361). Az ügyesebbje akár vagyont is tudott gyűjteni Kárpátokon túli írnokoskodása idején. Példa erre Máté deák, aki II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata után kölcsönrel vett részt a rabok tatár fogságból való kiszabadításában (ANDEA 1996: 25–26).

Egyértelműen a magyar deák segítségével tett eleget a vajda az államközi (egyfelől az Erdélyi Fejedelemség, másfelől Moldva vagy Havasalfölde közötti) szerződésekben megfogalmazott hírközlő kötelezettségének. Ezt legjobban Gheorghe Ștefan moldvai vajda magyar secretariusával, János deákkal íratott hosszú, sokszor hat–nyolc oldalas levelei példázzák (pl. RÁKÓCZY LT. E190 8884, 8932–8933, 8966, 9044). Az erdélyi fejedelem által ajánlott magyar *secretarius* alkalmazásával egybecsengően arra is van adatunk, hogy az erdélyi fejedelem és a havasalföldi vajda közötti együttműködési szerződésben szó szerint kitérnek arra, hogy az ez utóbbi által alkalmazott főbb tisztségviselők kiválasztásánál figyelembe kell venni az erdélyi fejedelem véleményét is. „Körülotünk lévő fő tisztviselekben oly arra alkalmas személyt állatunk és rendelünk, kik az ő Nagyságának tartozó kötelességnek igasságosan megfeleljenek, sőt az olyanoknak rendelésekben is vesszük és követjük az ő Nagysága jó tetszését.”(VERESS 1929–1939. X: 324)

Kutatásaim során világossá vált, hogy a levelezésanyag szétszórtsága ellenére annak minél teljesebb összegyűjtését kell megkísérelnem, különösen ha majd a vajdai kancelláriák magyar secretariusai, írődeákjai és a Kárpátokon kívül működő egyéb magyar tollforgató és diplomáciai feladatot teljesítő erősen ösz-

szegubancolt személytörténetét rendbe kívánom tenni. Csupán a prozopográfiai módszerek segítségével, az írásösszehasonlítás alkalmazásával lehet reménykedni az összekevert adatok, a felületes névazonosítások tisztázásában. Ebben nagy segítséget remélek az Erdélyi Múzeum–Egyesület kolozsvári kutatóintézete által publikált, illetve közzététel előtt álló forráskiadásoktól: a kolozsmonostori és gyulafehérvári káptalanok protocollumai (BOGDÁNDI, GÁLFI 2006), az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei (FEJÉR, RÁCZ, SZÁSZ 2003; FEJÉR, RÁCZ, SZÁSZ 2005) és a vármegyei és városi jegyzőkönyvek (DÁNÉ 2009; WOLF 1993; KOVÁCS 1998) kiadványaitól. Annyi már a kutatás jelen állásánál megállapítható, és különösen a 17. századra vonatkozóan kimutatható, hogy ez a secretariusi réteg része volt annak a fejedelemség keleti diplomáciájában foglalkoztatott csoportnak, melynek tagjai egymással házasságaik révén ilyen–olyan fokú rokonságban, atyafiságban álltak, emellett pedig átjárás tapasztalható a keleti diplomáciai küldetések és a vajdai secretriusság között. A kérdés árnyaltabb vizsgálata egy további kutatás tárgyául kínálkozik.

A magyar secretariusok életpályáinak rekonstruálására végzett eddigi kutatásaim nyomán azonban már megfogalmazhatók bizonyos következtetések, melyek hasznosak lehetnek társadalomtörténetünk számára, különösen a tanultak társadalmi csoportjára vonatkozóan, akik ugyanakkor koruk értelmiségijeinek is tekinthetők. Megállapítható, hogy általában az iskolázottság, az írástudás elindítója lehetett a társadalmi felemelkedésnek, a vagyonosodásnak, politikai szerephez jutásnak (JAKÓ 2009b). Az is biztos, hogy a Kárpátokon túli szolgálat, az ottani ismeretségek, összeköttetések (hiszen kézírásuk alapján megállapítható, hogy sok főtisztviselő magyar nyelvű levelezését is ők bonyolították) előnyösen befolyásolták a régi környezetébe hazatérő személy erdélyi érvényesülését. Kitűnő példa erre Szalánczy János (JAKÓ 1999), Nápolyi Péter (JAKÓ 2004b) vagy Budai Péter (JAKÓ 2002) pályafutása.

A bemutatott kutatás tárgyát képező misszilisek a magyar és román nép közötti sok évszázados, igen változatos politikai–gazdasági–művelődési kapcsolatok különleges relikviái. Ugyanakkor az európai latin (nyugati) és bizánci–cirill (keleti) kultúrkörök érintkezésének egyik sajátos változatával állunk szemben, melynek kutatása, feltárása legalább olyan fontos kell, hogy legyen történetírásunk számára, mint a hódoltság korabeli törökök magyar nyelvű levelezéséé. Szándékom szerint ehhez kívánok hozzájárulni, most éppen az okmánytár első kötetének összeállításán dolgozva.

Levéltári források őrzőhelyei

BESZTERCE LT. = Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj, Primăria orașului Bistrița, (Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Beszterce város levéltára), Cluj-Napoca/Kolozsvár

ÖSTA ÖSTA HHSTA UA = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Wien/Bécs

NÁDASDY LT. P507 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családi fondok, levéltárak, Nádasdy család nádasdladányi levéltára P 507

RÁKÓCZY LT. E 190 = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, Archivum familiae Rákóczy E 190

Irodalom

ANDEA, SUSANA 1996. Dieci transilvăneni în cancelaria domnească a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII/lea. In MUREȘANU, CAMIL (szerk.) *Transilvania între medieval și modern*. Centrul de Studii transilvane. Fundația culturală Română. Cluj-Napoca. 18–27.

BAYERLE, GUSTAV 1972. *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda. 1590–1593*. Indiana University, Bloomington.

BAYERLE, GUSTAV 1991. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. 1604–1616*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

BOGDÁNDI ZSOLT, GÁLFI EMŐKE (kiadja) 2006. *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok VIII.1.

ACAD. CÂNDEA, VIRGIL (szerk.) 2003. *Istoria Românilor vol. V. O epocă de înnoiri în spirit european 1601–1711/1716*. Editura Enciclopedică, București.

CIUREA, DUMITRU 1971. Diplomatica latină în Țările Române. Noi contribuții. *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol Iași* 8:1–24.

DÁNÉ VERONKA (kiadja) 2009. *Torda vármegye jegyzőkönyvei I, 1607–1658*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok IX.1.

EOE= SZILÁGYI (szerk.) 1875–1898.

ERDKIRKIV. = GYULAI (szerk.) 2005.

FEJÉR TAMÁS, RÁCZ ETELKA, SZÁSZ ANIKÓ (kiadja) 2003. *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I, 1569–1581. János Zsigmond Királyi Könyve 1569–1570.* JAKÓ ZSIGMOND (szerk.) Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok VII.1.

FEJÉR TAMÁS, RÁCZ ETELKA, SZÁSZ ANIKÓ (kiadja) 2005. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602.* JAKÓ ZSIGMOND (szerk.) Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok VII.3.

GÁLDI LÁSZLÓ 1940. *XVIII. századi humanizmusunk és a románság.* Budapest.

GRĂMADĂ, NICOLAE 1935. *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat. Codrul Cosminului* 9: 129–231.

GYULAI ÉVA (szerk.) 2005. *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689). Erdélyi Királyi Könyvek DVD.* Arcanum.

HARGITTAY EMIL (szerk.) 1981. *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. sz.)* I–II. Magvető Kiadó, Budapest.

HURMUZAKI, EUDOXIU 1887–1967. *Documente privitoare la istoria românilor.* I–XLV. București.

ISTVÁNYI GÉZA 1934. *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.* Budapest.

IZSÉPY EDIT 1962. *Végvári levelek. Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése Magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel 1660–1682.* A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai. 17. sz., Budapest.

JAKÓ KLÁRA 1999. *A Szalánczyak.* (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből). In: (szerk.) *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára.* Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár.

JAKÓ KLÁRA 2001–2002. *Methodological Aspects Concerning the Investigation of the Hungarian Correspondence of Wallachian and Moldavian Rulers.* *Colloquia. Journal of Central European History.* vol. VIII–IX. no.1–2. 106–121.

JAKÓ KLÁRA 2002. *Budai Péter: egy újszerű értelmiségi pálya előfutára a hanyatló Erdélyi Fejedelemségben.* In: PÁL JUDIT, RÜSZ FOGARASI ENIKŐ (szerk.) *Studii de istorie modernă a Transilvaniei. Tanulmányok Erdély újkori történelméről. Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv.* Presa Universitară Clujeană. Cluj–Napoca/Kolozsvár. 132–137.

JAKÓ KLÁRA 2004a. *Magyar secretariusok Moldova fejedelmi kancelláriájában. Adatok a XVI. századi román archontológiához.* In PÁL JUDIT,

SIPOS GÁBOR (szerk.) *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. 178–185.

JAKÓ KLÁRA 2004b. Nápolyi Péter, a Movilă–vajdák magyar secretariususa. In: GÁBOR CSILLA (szerk.) *Mindennemű dolgok változása. Hagyományok, források, távlatok*. Komp-Press Korunk Baráti Társaság. Kolozsvár. 223–234.

JAKÓ KLÁRA 2005. Die ungarischsprachige Korrespondenz der Woiwoden und obersten Amsträger in der Moldau und der Walachei. Edition ausgewählter Beispiele aus dem 16–18. Jahrhundert. *Ungarn–Jahrbuch*. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 27. Jahrgang 2004. Verlag Ungarisches Institut. München. 209–230.

JAKÓ KLÁRA 2009a. Báthory Gábor és a román vajdaságok. In PAPP KLÁRA, JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA, ULRICH ATTILA (szerk.) *Báthory Gábor és kora*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és az Erdély–Történelmi Alapítvány közös kiadása, Debrecen. 123–132.

JAKÓ KLÁRA 2009b. A társadalmi felemelkedés lehetősége a moldvai és havasalföldi magyar secretariusok körében. In PAPP KLÁRA, PÜSKI LEVENTE (szerk.) *Arisztokrata életpályák és életkörülmények*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen.

JAKÓ KLÁRA 2012. A 16. és 17. századi moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők magyar nyelvű leveleinek nyelvi sajátosságairól. In: DÁNÉ VERONKA, OBORNI TERÉZ, SIPOS GÁBOR (szerk.) „...élünk mi sokáig két hazában...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 233–242.

JAKÓ ZSIGMOND 1998. Az erdélyi fejedelmek levéltáráról. In: CSUKOVITS ENIKŐ (szerk.) *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Magyar Országos Levéltár, Budapest. 105–129.

KOVÁCS ANDRÁS (kiadja) 1998. *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok. VI.2.

LAMPÉRTH GÉZA 1918. A magyar levélírás kezdetei. *Századok* 52: 1–21.

MERÉNYI LAJOS (kiadja) 1901. Mehmed budai pasa levelezése Eszterházy Miklós nádorral 1641–1642. *TTÁR* 305–316.

PAPP LÁSZLÓ 1961. Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában. *Nyelvtudományi Értekezések* 25. Budapest.

PAPP LÁSZLÓ 1964. Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században. *Nyelvtudományi Értekezések* 44. Budapest.

ROLLER, MIHAIL (felelős szerk.) 1956. *Documente privind istoria României. Introducere I. Anexa I*. Editura Academiei Republicii Populare Romîne.

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, ACAD. CAMIL MUREȘANU (szerk.) 2001. *Istoria Românilor. vol. IV. De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*. Editura Enciclopedică, București.

STOICESCU, NICOLAE (1971). *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV–XVII*. Editura enciclopedică română. București.

SZALAY LÁSZLÓ (kiadja) 1862. *Erdély és a Porta 1567–1578*. Lauffer és Stolp, Pest.

SZÁDECZKY LAJOS (kiadja) 1892. Kovacsóczy Farkas levelei I. *TTÁR* 684–699.

SZÁDECZKY LAJOS (kiadja) 1895. Pálffy Miklós levelezése a törökkel és tatárral a béke felől, 1599 őszén. *TTÁR* 566–573.

SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.) 1875–1898. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae*. I–XXI. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

SZILÁGYI SÁNDOR (kiadja) 1879. Illésházy István török levelezése. 1607–1609. *TTÁR* 63–95.

TAKÁTS SÁNDOR, ECKHART FERENC, SZEKFŰ GYULA (kiadja) 1915. *A budai pasák magyar nyelvű levelezése I. 1533–1589*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

TAKÁTS SÁNDOR 1961. A magyar és török íródeákok. In: Uő.: *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból* (sajtó alá rendezte BENDA KÁLMÁN) Budapest.

TTÁR = *Történelmi Tár*. 1878–1911. Évnegyedes folyóirat. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat közvetítése mellett a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Gondolat Kiadó, Budapest.

TRÓCSÁNYI ZSOLT 1980. *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

VERESS ANDREI (kiadja) 1929–1939. *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. I–XI. Cartea Românească, București.

VERESS, ANDREAS (szerk.) 1911–1921. *Fontes Rerum Transilvanicarum*. I–V. Budapest–Veszprém.

WOLF RUDOLF (kiadja) 1993. *Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678*. Erdélyi Múzeum–Egyesület, Kolozsvár. Erdélyi Történelmi Adatok VI.1.

